

„Nem súlyed az emberiség!”...

Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

HORVÁTH IVÁN

Balassi versgyűjteményének címe

Büszke vagyok arra, hogy az 1976-os Balassi-ülésszak előtt én javasoltam Szörényi Lászlónak, tárja fel Balassi török–magyar sorozatának szerkezetét, és így szerény mértékben hozzájárulhattam egy azóta is gyakran idézett szakirodalmi tétel létrejöttéhez. Balassi versgyűjteményének kérdéséhez Szörényi akkor szólt hozzá először. Legutoljára pedig 2004 őszén, abban az előadásában, amely, ahogy mondani szokás, tragikus körülmények között szakadt félbe, az előadó édesanyja halálának híre nyomán. Az eszmecezerének akkor el kellett maradnia. Nem udvariaskodhattam, nem nyugtázhattam, hogy mennyire fontosak és tanulságosak voltak a számomra Szörényi értékelő megfigyelései a petrarcai kötetkompozíció szakirodalmáról. Most élek a lehetőséggel, és pótolom a mulasztást – továbbá hozzáfűzök egy megjegyzést Szörényi egyik mondatához.

A Balassa-kódex és a Petrarca-kódex címei

A *Balassa-kódex* címéről van szó, amelyet a könyvkötő vagy más a könyv gerincére jegyzett, illetve borítójára ragasztott: „Balassa Bálint verseinek fragmentumi.” Mennyiben tekinthető ez a cím szerzőinek?

A kódex Balassi-részeinek lemásolása nagyon későn, feltehetően¹ csupán az 1660-as

1 Összefoglalva 1997-es elképzelésemet, amelyben Bóta László és Klaniczay Tibor ellentmondó elméleteit egyesítettem: a verssorrend alapján a kódex Balassi-részeinek kéziratos előzménye az ún. rendezett kiadások anyagával állott rokonságban – a másolócsoport előtt viszont az ún. rendezetlen kiadások egy példánya feketett, mivel általában éppen az ebben megjelent énekek lemásolásától tekintett el. Többek között a *Vitézek, mi lehet* is erre a sorsa jutott. Márpedig a *Vitézek, mi lehet* szövegét a rendezett kiadások sokáig nem tartalmazták. A rendezetlen kiadások szöveg-hagyományában mai tudásunk szerint először csak 1660 körül bukkant fel, egy bártfai kiadásban. Ha mindez igaz, a kódexet se másolhatták hamarabb. – Ennél a lábjegyzetnél mélyebbre nem rejthetem a következő kérdést. Lehetséges-e, hogy a kódexet másoló 4. kéz mielőtt komoly, nagy kihagyást eszközölt volna, előtte redundanciát alkalmazott az egyértelműség kedvéért? Ha igen, akkor még sincs módunk megállapítani, hogy milyen (rendezett vagy rendezetlen) kiadás (vagy miféle kézirat!) állt a rendelkezésére Balassi versgyűjteményének egy másolatán felül.

években következett be. A felirat még újabb. Eckhardt Sándor „talán a 17. század végétől”² valónak gondolja. Vadai István szerint „18. századi kézírással”³ írták.

Ha rövid a szöveg, a kézirás keltezése sosem egyszerű. Efféle betűformákkal tulajdonképpen még a 19. század elején is találkozhatunk – viszont a „Balint” név ékezet nélkül hagyása, ha nem egyszerű figyelmetlenség,⁴ akkor a 17. századra vagy a 18. század első felére vall. Itt talán mégis lehetne megoldást találni. A keltezés pontosításához nem a betűformák vizsgálata vihet közelebb, hanem a jellegzetes, címerpajzs alakú papírcímke, mivel hasonló a Radvánszky bárók tulajdonában volt más kéziratokon is előfordul.⁵ Megvizsgálható, hogy rajtuk a kézirás hasonlít-e a *Balassa-kódex*re, s ha igen, akkor majd lehet becslést tenni a jegyzet korára. A vizsgálatot valamikor el kell végezni – de a következő gondolatmenet szempontjából nincs jelentősége annak, hogy a címkét, mondjuk, 1695-ben vagy 1825-ben ragasztották-e oda mai helyére.

Egyik keltezés sem világítaná meg, hogy miért került a címke a kötet borítólapjára s egy azonos szövegű felirat a gerincre.

A legegyszerűbb feltevés szerint azért, mert a kódex szövegének egy elveszett lapján,⁶ netán címlapján vagy korábbi kötéstábláján is ugyanez a szöveg szerepelt. S akkor lehetséges, hogy ez volt Balassi versgyűjteményének szerzői címe. Hiszen a *Balassa-kódex* – kései volta ellenére – megdöbbenően közel áll a költőhöz. Balassi költészetének a kódex egymagában sokkal gazdagabb forrása, mint a műveit megőrző összes többi kézirát és nyomtatvány együttvéve.

E feltevés ellen semmi sem szól. Akik úgy gondolnák, hogy az igazi szerzői címet a kódex Balassi-részét bevezető sorok tartalmazzák („Következnek Balassi Bálintnak kölem-kölem féle szerelmes éneki, kik között egynéhány isteni dicsíret és vitézsígről való ének is vagon”),⁷ nem feledkezhetnek el arról, hogy e bevezető sorok egy része semmiképp sem a költőtől, hanem a kódex 1610 körüli előzményének szerkesztőjétől származik: ő az, aki panaszkodik a költő nehezen olvasható kézirására. Az pedig szintén szerkesztői kézre vall, hogy – amint Klaniczay Tibor megfigyelte – eléggé hasonló címeket kap a kó-

2 *Balassi Bálint Összes Művei*, I, összeáll. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1951, 25.

3 VADAI István, *A Balassa-kódexről = Balassa-kódex*, a faksimile szövegét közzéteszi KÖSZEGHY Péter, a betűhű átirást jegyzetekkel, utószóval közzéteszi VADAI István, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 185.

4 Aligha az, hiszen a gerincen is ékezet nélküli a név.

5 H. HUBERT Gabriella szíves szóbeli közlése.

6 Mielőtt jelenlegi kötését megkapta volna, a kódex „levélállománya már több helyütt sérült volt”, vö. VADAI István, *i. h.*

7 A SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza–KÖSZEGHY Péter-féle kiadások általában szüikségét érzik e cím közlését, mintha csak a másoló szerzői címet vett volna alapul. Vadai Istvántól tudom, hogy ő közel áll ehhez a feltevéshez – amelyet nem lehet megcáfolni, csak gyengíteni azzal, hogy a szöveg egészében vitathatatlanul a másolóé.

dex másik két része is („Következnek Rimay Jánosnak kölemb-külemb féle énekei...” ill. „Kezde[t]nek itt már különb féle szép énekek, mellyeket ez mostani poéták szerzettek...”). A „különféle” mintha a szerkesztő címadási szavajárása lett volna.

A feltevés mellett viszont nagyon is szól valami: egy erőteljes Petrarca-párhuzam. Ő *Daloskönyvét* ezzel a címmel látta el: *Rerum vulgarium fragmenta*. Vagyis *Népnyelvű dolgok [versek] töredékei*. Az irodalomtörténet-írás poétikai jelentőséget tulajdonít annak, hogy Petrarca sajátos módon töredékeknek nevezte versgyűjteményét, jöllehet az nem töredékes, hanem teljes szövegeket tartalmaz. A szót mai kutatók a gyűjtemény lírai önéletrajzi⁸ jellegével hozzák összefüggésbe: a versek „a lélek töredékei”.⁹ Nem tudok arról, hogy bárki más reneszánsz költő, Petrarcan és Balassin kívül, ilyesféle címet adott volna kötetének.

Balassi és Petrarca

Szörényi László előadásában egyetértően idézte Kiss Farkas Gábor egy valamivel korábban, de szintén 2004 őszén elhangzott felolvasását. Az utóbbit sajnos nem hallottam, de a szerző szíves volt a számomra élőszóban összefoglalni fő tételait. Kiss Farkas Gábor és Szörényi egyetértének abban, hogy Balassi ezt a címötletet Petrarcatól nem vehette, mivel a *Daloskönyv* 16. századi kiadásai nem őrizték meg a *Rerum vulgarium fragmenta* eredeti címet. Ahogy a *Daloskönyv* szerkezetét, úgy a címét is módosították a 16. századi kiadók.

Kiss Farkas Gábornak és Szörényi Lászlónak tökéletesen igaza van, s a címötletet Petrarcatól Balassi nem vehette. Megállapításuk szerint a megdöbbenő egybeesés csupán a véletlen műve. Ez utóbbiban viszont nem értünk egyet. Balassi akkor is követhette Petrarcat, ha nem olvasta. Mint ahogy a *Daloskönyvet* valószínűleg nem olvasta. Legalábbis nem követte azzal a költői módszerrel, amellyel többi, jól azonosítható forrását szokta. Voltak költők, Marullus, Angerianus, Ioannes Secundus, Beza, Buchananus vagy Castelletti, akik Balassi számára sokszor és sokáig szolgáltattak irodalmi mintákat. Léteztek olyan gyűjteményes kiadványok, amelyek e szerzőktől épp ama műveiket közlik, amelyek hatottak Balassira. Ezek a könyvek bizonyára megvoltak Balassi könyvtárában. Voltak szerzők, mint Lubelczyk vagy Regnart, akik csupán egy-egy Balassi-versre hatottak. Petrarcaival azonban az a helyzet, hogy – bár a 16. századra szinte foklórrá vált fordulataival minduntalan találkozunk Balassinál épp úgy, mint korának külföldi szerelmi költőinél – egyetlen Balassi-versnek sincs meggyőző Petrarca-párhuzama.

8 „Canzoniere-romanzo” (Marco Santagata, *Introduzione* = Francesco PETRARCA, *Canzoniere*, ed. Uó, Milano, Arnoldo Mondadori, 2004, lxiv).

9 Marco SANTAGATA, *I frammenti dell'anima. Storia e racconto nel Canzoniere di Petrarca*, Bologna, Il Mulino, 1992.

A közvetlen Petrarca-hatás hívei, Ferenczi Zoltán, Eckhardt Sándor, Bán Imre nem is egyedi párhuzamokra hivatkoznak, hanem toposzokra és általános összképre – de ilyesmit a petrarkista irányzat nyomán éppenséggel el lehetett sajátítani. Eckhardt (Ferenczi egy 1920-as előadása nyomán) döntő bizonyítékként idézi a magyar nyelvű, egyes szám harmadik személyű „argumentumok” szokását. Balassi „néhány éneke fölé írt” magyar „argumentumokat,” amelyek „nem máshoz, mint Petrarca *Daloskönyvének* argumentumaihoz nyúlnak vissza.” Ennek nyomán kellene feltételeznünk, hogy „Balassi ismerte és olvasta Petrarca verseit.”¹⁰ De az argumentumokat hiába keressük a *Daloskönyv* korszerű kritikai kiadásában,¹¹ hiszen maguk is a 16. századi petrarkizmus termékei. Petrarca kiadói ekkor színezték túl a gyűjtemény lírai önéletrajz-jellegét a *vita/morte* sorrend kialakításával,¹² a történetmondás-jellegű argumentumok beszúrásával.¹³ A 16. századi *Daloskönyv*-kiadások óriási hatása miatt bizvást feltételezhetjük, hogy az argumentumok szokását Balassi talán nem Petrarcatól, hanem megszámlálhatatlan követőinek egyikétől tanulta.¹⁴ Balassi olasz mintáinak legeredményesebb kutatója, Waldapfel József nagyon is el tudta képzelni, hogy Balassihoz nem Petrarca, hanem csupán utánczóit jutottak el. Balassi idejében „Itáliában Petrarca klasszikus hagyomány immár, de idegenben, ahol történeti tudat és folytonosság nem kötelez és nem kalauzol, a nagy hagyományok korszerű elvizenyősítése rendszerint könnyebben válik népszerűvé, s jut el még a legműveltebbekhez is, mint maguk a nagy klasszikusok.”¹⁵ Waldapfel bizalmatlanságával Bán Imre vitába szállt,¹⁶ ám sajátos módon érvei nem annyira Petrarcanak, hanem sokkal inkább a petrarkista költészet megalapítójának, Pietro Bembónak hatása mellett szólnak.¹⁷

Egy 1973-as szegedi előadásom vitájában Klanczay Tibor Waldapfeléhez közeli álláspontot foglalt el: „Horváth Iván azt, hogy Balassi a második vonalba tartozó petrark-

10 ECKHARDT Sándor, *Balassi-tanulmányok*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1972, 259.

11 FRANCESCO PETRARCA, *Canzoniere*, ed. Marco SANTAGATA, Milano, Arnoldo Mondadori, 2004.

12 Kovács Sándor Iván meggyőzően mutatja be, hogy egy ilyen 16. századi, Vellutello-féle Petrarca-szerkesztmény miként befolyásolta Zrínyi kötetkompozícióját: KIRÁLY Erzsébet – KOVÁCS Sándor Iván, *„Adria tengernek fönnforgó hajjai”*. *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 34–47 és KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 81–91.

13 Szép példa francia argumentumokra: *Le Petrarque en rime française avecq ses commentaires*, tradvict par Philippe de Maldeghem, Seigneur de Leyschot, Douai, François Fabry, 1606.

14 A petrarkista verskötet európai körképe ZEMPLÉNYI Ferenc, *Műfajok reneszánsz és barokk között*, Bp., Universitas Kiadó, 2002, 13–21. – Balassi és az európai petrarkista verskötet kapcsolatáról HORVÁTH Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982, 110.

15 WALDAPFEL József, *Irodalmi tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957, 129.

16 „Magam viszont nem tudom kétségbe vonni Petrarca közvetlen hatását”: BÁN Imre, *Eszmék és stílusok*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976, 135.

17 A *vita*: *l.m.*, 132–135.

kistáktól tanult, olyan összefüggésben említette, mintha ez sajnálatos lenne, vagy a költő modernsége ellen szólna. Ez helytelen, mert a nagy költő sohasem az előtte járó nagy költőtől tanul. Az átlagból leszűrve tapasztalatait alakítja ki saját egyéniségét – ezért modern. Nem szól modernsége ellen, hogy nem valamelyik ‘nagy’ árnyékában kezdi, hanem ellenkezőleg: ugyanis Balassi korában Bembo és az utána következő petrarkisták jelzik a kor színvonalát. Petrarca utánzására Itáliában már senki sem gondol.¹⁸

Ezek után természetesen alig gondolhattam közvetlen hatásra akkor, amikor Petrarca *Fragmentáját* és Balassi *Fragmentumit* párhuzamba állítottam.

Kiss Farkas Gábor és Szörényi László ellenvetése most arra késztet, hogy megvizsgáljam, volt-e akadály közvetett hatásnak? Nem juthatott el az eredeti Petrarca-cím híre a 16. század petrarkistáihoz? Persze, hogy eljuthatott. A *Daloskönyv* szerzője a korai reneszánsz legnagyobb hatású írója volt. Maddalena Signorini részletes tanulmányban mutatja be Petrarca eredeti kódexének – amely Bembo tulajdonából került a Vatikáni Könyvtárba, s ott mindmáig tanulmányozható – hatástörténetét. Az általa a 15. század végéig követett kézirati hagyományban nem kevesebb, mint 228 kódex szerepel.¹⁹ Nadia Cannata a gyűjteménynek összesen hét 14. századi másolatát számolja össze, nem számítva Petrarca eredetijét.²⁰ Ebből három a *Rerum vulgariū fragmenta* címet őrzi, kettő pedig ezt a korábbi szerzői címváltozatot: *Fragmentorum liber* – az egyik magának Boccacciónak másolatában.²¹ Coluccio Salutati is *Fragmentának* nevezte Petrarca könyvét egy Pellegrino Zambeccarihoz intézett levelében.²² Sajnos Cannata tanulmányából épp az nem derül ki, hogy az általa megvizsgált 63 darab 15. századi kódexben milyen címeket kapott a gyűjtemény, de annyi bizonyos, hogy az eredeti cím hagyománya nem szakadt meg. A *Daloskönyvet* tartalmazó híres, 1472-es padovai ősnymtatvány kolo-fonjában még mindig az eredeti cím olvasható: *Francisci petrarcae laureati poetae necnon secretarii apostolici benemeriti Rerum vulgariū fragmenta ex originali libro extracta*.²³ A 16. század petrarkistáihoz tehát számtalan úton elérkezhetett a *Daloskönyv* eredeti címének hagyománya. Akadhatott közöttük olyan, aki ebben is utánozta mesterét. Nos, ő lehetett Balassi közvetlen mintája.

Írt ugyanis Balassi az 1588–90-es években jó néhány olyan szerelmi verset, amelyet a hozzáértők mintakövető jellegűnek éreznek, de nincs meg az idegen nyelvű forrásuk.

18 *Reneszánsz ülésszak Szegeden = Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, XIII (1973), 55.

19 Maddalena SIGNORINI, *Fortuna del ‘modello-libro’ Canzoniere = Critica del testo*, VI (2003), fasc. 1, 141.

20 Nadia CANNATA, *La percezione del Canzoniere come opera unitaria = Critica del testo*, VI (2003), fasc. 1, 164. („Quattrocenteschi” tollhíba „trecenteschi” helyett, vö. 158 is.)

21 Vö. még M. SIGNORINI, *i. m.*, 147.

22 N. CANNATA, *i. h.*

23 Magyarországon nincs példány belőle, de az internetről ingyenesen letölthető a Bibliothèque Nationale-é.

Bán Imre idézett lapjain is mintha ezt az ismeretlen olasz költőt evokálta volna. Ha véletlen szerencse nem szegődik a kutató mellé, teljességgel kilátástalan dolog vaktában keresgélni az olasz petrarkizmus erdejében.

Kiss Farkas Gábor és Szörényi László ellenvetése – s ennek nyomán az egész kérdés átgondolása – esetleg közelebb vihet Balassi ismeretlen irodalmi mintájának azonosításához. A *Fragmenta*-egybeesés vagy véletlen vagy nem. Az első eset érdektelen. A második esetben a Petrarca-címet olyan olasz költő közvetítésével ismerte meg Balassi, akivel kapcsolatban megfogalmazhatók bizonyos követelmények.

Mi jellemezte Balassi hipotetikus irodalmi mintáját?

1. Verseiben a petrarkista közhelykincsen túlmenően néhány Balassi-vers modellje is felismerhető.

2. Versgyűjteményében e költő, a 16. századi Petrarca-kiadások nyomán, egyes szám harmadik személyű „argumentumokat” alkalmazott.

3. A gyűjtemény címében szerepelt a *Töredékek* („Frammenti”) szó, vagy szinonimája.

Az utolsó követelmény előnye, hogy rendkívüli módon leszűkíti az eddig reménytelenül széles mezőnyt, és – különösen, ha nemcsak egy részgyűjteménynek, hanem egy egész kötetnek volt ez a címe – megnyitja a teret az egyszerű bibliográfiai kutatás számára.